

Avropann türkdilli toponimləri

Nailə Sadıqova

filologiya elmləri doktoru, professor

ADPU, Filologiya fakültəsi, Xarici Dillər Mərkəzi

Xülasə

Antik quldarlıq quruluşunun dağılması xalqların yeni məskənlər axtarmasına, miqrasiyaya yol açdı. “Xalqların böyük köçü” adlanan dövr nəticəsində Roma imperiyasının süqutundan sonra eramızın IV-V əsrlərində, həmin ərazilərdə Avropada, Ön və Orta Asiyada, Şimali Afrikada yadelli xalqlar orta əsrlər feodal dövlətləri formalaşdıraraq müasir Avropa xalqlarının meydana çıxmasında mühüm rol oynadı. Dünyaya hökm edən Böyük türk imperiyası: Saq, Hun, Göytürk, Uyğur, Xəzər, Birinci və İkinci Türk Xaqanlıqları, Qızıl Orda, Osmanlı və Əmir Teymurun dövlətləri dağıldıqda türk qəbilələri şərqdə Sarı dənizdən, qərbdə Macarıstana qədər Avropa və Asiyanın geniş ərazisinə səpələnən türk etnoslarının zəngin mədəniyyəti həmin xalqların inkişafına əhəmiyyətli təsir etmişlər. Avropaya müxtəlif tayfa adları altında daxil olmuş qədim türklər yerli xalqların mədəni, siyasi və ictimai həyatında mühüm rol oynamışlar. Tədqiqatçı F.Bayat yazır: “Türklər Avropada, Balkanlarda, Ukrayna çöllərində bir etnos kimi əriyib yerli tayfalarla qarışdılar və onların etnogenizinin formalaşmasında böyük rol oynadılar. Bəziləri yerli tayfalara adlarını verdilər (bulqarlar, avarlarkimi), bəziləri də mədəniyyətinin bir hissəsini (qıpçaqlar, peçeneqlərkimi) yerli tayfalara saxladılar. Tarix belə faktlarla doludur”

Açar sözlər: *Türk, Avropa, tarix, toponim, dil, mədəniyyət*

Turkish toponyms of Europe

Summary

The history of Turkish toponyms appearance in Europe, further change and social adaptation of them are analyzed in the given article. Language as one element of culture, reflected in the history of the country, is researched here from sociolinguistic point of view.

The development of national and vernacular language in the developing nations of the world as symbols of fundamental social relations among cultures and nationalities in Europe are considered.

The collapse of ancient slave-owing system caused the great migration of peoples. Downfall of Roman empire influenced many people to move to Europe and in the IV-V centuries of our era arbitrary rule by Chinese gave impetus to the Turks migration to cast their lot in Europe and Asia. The oppressive policies of various petty princes- particularly with regard to religion- and the devastation caused by a long series of wars helped swell the movement to Europe. Within a brief span, the first Turkish settlements were established in Balkans, Ukrain. Thousands of refugees came to Europe and this movement was of tremendous import for the future of the continent. Some of them assimilated with local people giving them names (like Bolgariya, Avar) some transferred the part of their culture (like qipcaq, pecheneq)

The scale of travel and swirl of nations, new worlds and old, Europeans meeting each other and meeting the inhabitants of other continents influenced the toponym naming. About as, iskit (skif) Turkish tribes settlements in Europe wrote in ancient period Herodot and Strabon. And in ancient historical monument "Small Edda" the arrival of Turkish tribes to Iseland is described.

In the vocabulary of the English, Scottish and Keltic languages (especially their toponymes) there are considerable layer of Turkish words.

These are toponymes of Turkish origin which have not entirely been assimilated into the local languages. They bear the appearance of a Turkish borrowing and are felt as something alien to the native tongue. Etymology of European onomastics reveals the Turkish nature of this or that word. Most of what were formerly Turkish borrowings are now, not regarded as foreign. But still there some names of the places, proper names retain their Turkish appearance to a greater or lesser degree, though they are not regarded as barbarisms. Turkish barbarisms to express a concept non-existent European reality, have little by little entered the class of words named barbarisms and many of them gradually lost their Turkish peculiarities, became naturalized and now merged with the native language stock of words.

Key words: *Turkish, Europe, history, toponym, language, culture.*

Турецкие топонимы в Европе

Резюме

В статье анализируется история появления турецких топонимов в Европе, дальнейшие изменения, произошедшие с ними, их социальная адаптация. Здесь исследуется язык, как элемент культуры, отраженной в истории страны, с точки зрения социолингвистики.

Рассматриваются пути истории развития национальных языков межкультурного общения в развивающихся европейских странах, языки,

являющиеся основными символами социальных связей между культурами и народами Европы.

Формирование, возникновение и развитие топонимов представляют несомненный интерес для истории не только Азербайджанского, но и мирового языкознания. Процесс возникновения турецких топонимов в Европе уходит в глубину веков. Распад рабовладельческого строя способствовал «Великому переселению народов». В IV-V веках нашей эры в следствие разложения римской империи народы, населявшие Переднюю и Среднюю Азию, Северную Африку устремились в Европу. Среди этих народов были и тюркоязычные, которые в Европе, на Балканах, Украине ассимилировались, сформировав новое поколение европейцев. Обладая древней культурой и традициями они содействовали формированию эклектичной сущности сегодняшней Европы. Следы турецких народностей сохранились в названиях местных этносов (болгары, авары), некоторые трансформировали часть своей культуры, как например кыпчаки, печенеги. Геродот и Страбон сообщали, что еще в античные века асы, скифы переселялись в Европу. О турках-асах, дошедших до Исландии, сообщается в их старинном историческом памятнике «Малая Эдда».

В ирландских и шотландских топонимах также прослеживается влияние турецкого языка. Визит знаменитого ученого-путешественника Тура Хейердала в Баку и его научные доводы позволили еще с большей уверенностью говорить о влиянии турков и их языка на европейские языки и культуру. Английские ученые И.О.Рейли, Дж. Валланси, Т. Страттон утверждают, что предками современных валиицев были тюрки-киммеры, а ирландцев-скифы/саки.

Кавказская Албания, которая простиралась от Иберии и до кавказских гор, затем послужила возникновению Албании на балканских островах. В Британии дала название местности Альбан и народу (в горной, северной части Шотландии и на Гебридских островах), а также древнему названию Англии-Альбион. Ирландцы шотландцев называют Алба, Албейн (Шотландец) Алба, Албейн (шотландец) называют, а греки современных албанцев арванитами называют и считают их выходцами из Ширвана (Азербайджан). В словаре Е. О Рейли немало этому примеров. В древнем сохранившемся литературном памятнике «Деде-Коркуд»- Газан хан описывается как вождь алпанов (албанов). Алб-потомок булгар, внук Ноя и сын Иафета, двух других братьев звали Турк и Кимер.

Турецкие этносы, населявшие территории вокруг озера Севан, назывались куалбан (ку по-турецки означает светлый, белокурый). Албанцы, жившие здесь были белолицыми и светловолосыми.

О фактах влияния турецкого языка и их истории сообщается и в книгах русского ученого-сибиряка Григория Николаевича Потанина «Древние Тюрки» и «Восточные мотивы в средневековом европейском эпосе», где он утверждает значениетурецкого ареала наформирование древней цивилизации.

Факты, собранные Потаниным представляют несомненный интерес, но за это автор был обвинён в попытке отделить Сибирь от России и приговорен к каторжным работам.

Ключевые слова: Топонимы, турецкий, Европа, история, язык, культуры

GİRİŞ:

Antik quldarlıq quruluşunun dağılması xalqların yeni məskənlər axtarmasına, miqrasiyaya yol açdı. “Xalqların böyük köçü” adlanan dövr nəticəsində Roma imperiyasının süqutundan sonra eramızın IV-V əsrlərində, həmin ərazilərdə Avropada, Ön və Orta Asiyada, Şimali Afrikada yadelli xalqlar orta əsrlər feodal dövlətləri formalaşdıraraq müasir Avropa xalqlarının meydana çıxmasında mühüm rol oynadı. Dünyaya hökm edən Böyük türk imperiyası: Saq, Hun, Göytürk, Uyğur, Xəzər, Birinci və İkinci Türk Xaqanlıqları, Qızıl Orda, Osmanlı və Əmir Teymurun dövlətləri dağılıqda türk qəbilələri şərqdə Sarı dənizdən, qərbdə Macarıstana qədər Avropa və Asiyanın geniş ərazisinə səpələnən türk etnoslarının zəngin mədəniyyəti həmin xalqların inkişafına əhəmiyyətli təsir etmişlər. Avropaya müxtəlif tayfa adları altında daxil olmuş qədim türklər yerli xalqların mədəni, siyasi və ictimai həyatında mühüm rol oynamışlar. Tədqiqatçı F.Bayat yazır: “Türklər Avropada, Balkanlarda, Ukrayna çöllərində bir etnos kimi əriyib yerli tayfalarla qarışdılar və onların etnogenizinin formalaşmasında böyük rol oynadılar. Bəziləri yerli tayfalara adlarını verdilər (bulqarlar, avarlarkimi), bəziləri də mədəniyyətinin bir hissəsini (qıpçaqlar, peçeneqlərkimi) yerli tayfalara saxladılar.Tarix belə faktlarla doludur” (8, səh 93).

Türk dövlətinin tarixi haqqında onların müharibə etdikləri dövlətlərin, xalqların tarixində, dillərində yazılmış qaynaqlar da axtarmaq lazım olmuşdur. Hələ bizim eradan əvvəl 2357-ci ildə türk qəbilələrinin Çinə axınını və orada dövlət yaratdıqları haqqında məlumatlar verilir.Türklərin bizim eradan əvvəl 620-ci illərdə dövlətin Saka adlandırıldığı və başında türk hökmdarı Alp Ər Tonqa durması göstərilir. İrandə Turan arasında həmişə gedən müharibələr, gah bu tərəf, gah o tərəfin üstün olması haqqında məlumatları hələ 1010-cu ildə fars şairi Əbülqasım Firdovsinin “Şahnamə” adlı əsərində geniş məlumat verilir və turanlıların (türklərin) qazandığı qələbələri ən güclü türk hökmdarı Alp Ər

Tonqanın adı ilə bağlayırlar. Tarixçilər Alp Ər Tonqanın hökmdar olduğu türk dövlətinin Saka adlandırdığını söyləyir.

Azərbaycanın coğrafi mövqeyi, burada qədim şəhər mədəniyyətinin mövcudluğu, hələ miladdan əvvəl Azərbaycanda Manna, Midiya dövlətlərinin yaranması, torpaqlarımız uğrunda Assuriya və Urartu dövlətləri arasında uzun sürən müharibələr və s. Azərbaycanda miladdan əvvəl genetik və tipoloji cəhətdən müxtəlif dillərdə danışan tayfa və xalqların yaşaması haqqında fikir söylənilir. Azərbaycan ərazisində qədimdən yaşayan müxtəlif mənşəli etnoslar (türklər, iranlılar, iber-qafqazlar və s.) öz dillərini, adət-ənənələrini müfahizə etmələrinə baxmayaraq ölkədə aparıcı etnokulturoloji mövqe hələ orta əsrdən etibarən məhz Azərbaycan türklərinə məxsusdur. Türk etnosları Azərbaycana təxminən beş yüzillik bir dövr ərzində tədricən gəlib məskunlaşmış, xalq olaraq məhz burada qeyri-türk etnoslarının əhatəsində formalaşmışdır. Müasir Azərbaycan dilinin xüsusilə Şima İregionlarında hun-qıpçaq tayfa dillərinin element mövcudluğu bunu təsdiq edir. Buraya həmin regionlarda bu günə qədər mühafizə olunan bir sıra qədim hun-qıpçaq antroloji, etnoqrafik, etnopsixoloji göstəricilərini də əlavə etmək olar. Səfəvilər dövründə isə Avropa ölkələri ilə əlaqələrin genişlənməsi nəticəsində səyyahların və missionerlərin Azərbaycana və İrana güclü axını və eləcə də Avropaya köçmüş dərvişvari həyat sürməyi əsas tutan köçəri tayfalar Qərbi Şərqi mədəni əlaqələrin daşınmasında mənəvi-kulturoloji vasitə rolunu oynadı.

Eramızdan əvvəl ki minilliklərdə qədim Azərbaycan ərazisində yaşayan və tədqiqatçıların müxtəlif cür adlandırdıqları, lakin eyni soy-kökə mənsub türk tayfalarının Avropaya üz tutması tarixi faktlarla sübut olunmuşdur. Lakin assimilyasiya prosesləri nəticəsində və ya hakim mövqeyə tabe olma səbəbindən türk tayfaları tarixə yüzlərlə ad altında daxil olmuşdur. Avropaya köç edən as, iskit (skif) türk tayfaları haqqında hələ antik müəlliflərdən Herodot və Strabon məlumatlar vermişlər. İrlandiyaya qədər gedib çıxan türk boyları (aslar) haqqında onların qədim tarixi abidəsi “Kiçik Edda” da kifayət qədər məlumat verilir. Avropa ya hunların gəlişindən əvvəliskitlərin, kimmerlərin, asların və digər türk tayfalarının köç etməsi, məskunlaşması onların həyat tərzinə təsir etmiş, qarşılıqlı bəhrələnməni və alınmaları zəruri etmişdir.

Hun türkləri Avropa, eləcə də, dünya tarixində özlərinə məxsus yer tutmuş xalq olmuşlar. E.ə 220-ci ildə Çinin şimalında yaranmış Hun imperiyası uzun müddət heyvandarlığın inkişafı üçün əlverişli torpaqlı Orolos uğrunda Çin imperiyası ilə qarşıdurmalar yaşamışlar. Hunların qəfil hücumlarının qarşısının alınması məqsədi ilə e.ə. 215-ci ildə Çin imperatoru Şu-Xuanın göstərişi ilə bu gün dünya memarlıq incilərindən biri sayılan dörd kilometrlik Böyük Çin səddi tikilmişdir. İki böyük rus şairi Nikolay Qumilev və Anna Axmatovanın oğlu tanınmış tarixçi, coğrafiyaşünas öz tədqiqatlarında hunlar haqqında maraqlı məlumatlar verir (“Xunnu” M. 1960; «Гунны в кутане» M, 1974; «Древние

тюрки» М, 1967). Əslən Sibirdən olan Qriqoriy Nikolaeviç Potanin (1835-1955) Asiyanı qarış-qarış dolaşmış, türklərin tarixinə dair qiymətli məlumat toplamışdır. (Восточные мотивы в средневековом европейском эпосе» М, 1899) Lakin sonralar Sibiri Rusiyadan ayırmaq istəyində günahlandırılaraq məşəqqətli katorqa işlərinə məhkum olunmuşdu. Q. Potaninin əsas töhvəsi ənənəvi elmə məlum olan tədqiqatlara zidd fikir idi ki, qədim sivilizasiyaların məhz türk arealında yaranması və Böyük Çölün tarixinə biganə münasibət tarix elminin inkişafını, düzgün istiqamətinin ləngidilməsi ilə müşahidə olunur. Tanınmış alim Lev Nikolayeviç Qumilyov (1912-1992) ilk türk dövlətinin yaranmasını, məhz mübariz hunlarla bağlayır: “Avrasiyanın ürəyi-Böyük Səhra qədim türklərin ərazisidir, Çin səddindən Karpata qədər uzanır. Cənubdan Əfqanıstan və İran, şimaldan isə Sibir tayfası ilə haşiyələnmişdir. Qədimdən bu səhranı avropalılar Skifiya, farslar Turan, çinlilər isə “Şimal barbarlarının səhrası” mənasında Bəy-xu adlandırmışlar. E.ə 200 il əvvəl bu geniş sahədə ilk türk dövləti yaranır” (1, 51).

Hunların döyüş qabiliyyəti, onların heç kimə boyun əyməməkdə qətiyyətli olmaları, xarakterində olan igidlik və cəsarət bir vaxtlar bütün Avropanı lərzəyə salmışdı. Hunların hünərvər sərkərdəsi Atilla bu gün də həsəd aparılan lider olmaq məziyyəti ilə diqqəti cəlb edir. Volqa çayının adı e.ə.342-290-cı illərdə hun fəthinin adının birinin Mitilla olduğunu və ümumtürk ata sözündən törəndiyini qeyd edirlər. Vaxtı ilə qüdrətli Hun imperiyası eramızın 216-cı ilində faktiki olaraq tənəzzül etmiş, çinlilər idarəçiliyi öz əllərinə almışlar. Hunların bir qismi çinlilərin arasında yaşamaqla assimilyasiyaya uğramış, bir qismi isə Qərbə doğru yürüş etmişdir. (1, 67-68).

İngilis tarixçisi Piter Heter hunların iranlılara qarşı mübarizə aparan və Avropaya doğru irəliləyən ilk türklər olduğunu göstərir. (4, 90)

Hunların Şərqi avropada və Xəzər dənizi sahilində, Cənubi Qafqazda məskənsalmalarından eramızın 91-ci ilində romalı Kornelius Takitus, 160-cı ildə Dionisiy Perilqet, 175-182-ci illərdə isə Ptolomey xəbər vermişlər. (2, 42)

Hunların Xəzər dənizinin şərqindən və şimalından keçmələri haqqında və bəzi qəbilələrin indiki Azərbaycan ərazisində məskunlaşması halları da baş vermişdir. Azərbaycanın şimalında yerləşən Xaçmaz rayonunun adı mübariz hun qəbilələrinin birinin Xaçmataka (Xaçmatek) adından əmələ gəlmişdir. Xaçmaz şəklində VII əsrdən bəri transformasiyaya uğramışdır və bu qəbilənin bir hissəsi Oğuz rayonuna köç edib və orada da eyni adlı kənd və qala ucaltmışdır. Qafqaz Albaniyası Arazdan Qafqaz dağlarına və İberiyadan Xəzərə kimi uzanırdı.

Dil ictimai hadisədir və onun meydana çıxmasında bioloji amillərin əsas yer tutmasına baxmayaraq, onun sonrakı inkişafı ictimai amillərlə bağlıdır.

Azərbaycandan Böyük Britaniyaya miqrasiya nəticəsində gələn türklər Azərbaycanın qədim adını “Albaniya” (türk dilində alp-“bahadır”, “nəhəng”

deməkdir.) bura gətirmişlər. Buda Britaniyanın köhnə adı Albion-“dağlıq ərazi” sözləri ilə semantik cəhətdən uyğun gəlir. Bu gün Balkan adlarında Albaniya toponimi, Böyük Britaniyada (Şotlandiyanın şimalında dağ ərazisində və Qebrid adlarında) Alban ərazisi və xalqı mövcuddur. İrland dilində Alba və Alban, Şotlandiyada isə -albanch-şotlandiyalı nənasını verir.

Alp-bulqar əcdadının, Noyun oğlu İafetin oğullarından birinin adıdır, iki o biri qardaşları Türk və Kimer idi. Sevan yanı ərazilərdə kualban (ku-türkcə sarı, ağbəniz deməkdir) tayfası məskən salmış və bu ərazinin albanları ağbəniz və sarı saç idilər. Dünya folklorunda şərəfli yer tutan, oğuz tayfalarının bədii mifoloji təfəkkürünün məhsulu “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun qəhrəmanı Qazan xan alpanların (albanların) başçısı kimi göstərilir. Britaniyada Albion-dağ ərazisi mənasında işlənir. Almaniyada hər uca təpə, dağ- Alban adlanır. Şotlandiyanın qədim adı *Albaniya*, ada isə *Arran* idi.

Dağ Şotlandları özlərini Kel (Gael) ölkəni isə *Kaledoch*, yəni Kel və ya Kelt ölkəsi adlandırırlar.

Doch-gel dilində *ölkə*, *tech-ev* deməkdir ki, Azərbaycan dilində *daxma*, -primitiv, sadə ev anlayışı verir.

England toponimində türk mənşəli olduğu göstərilir. Belə ki, *ing*-qədim türk dilində *qənimət* deməkdir, *ingland* isə *qənimət alınmış yer* kimi məlum olur.

İrlandiya-Eire, Eirmi, Erimi-kimi toponimlər müasir dövrdə işlənməkdədir. Bu da er- (ər) türk dilində kişi, igid, qoçaq mənalarını verir. Deməli İrlandiya *-igidlər ölkəsi* deməkdir. Antroponimikada da qədim türk elementləri görünür. Qot hökmdarlarının adları Alarix, Ardarix, Atalarix, Qadarix, Qermanarix, Beriq, Veteriq, Teodorix olmuşdur. Yüksək təbəqəyə məxsus şəxslərin adlarında *arix* və ya *erix* artırmaların işlənməsi qədim türk dilində *ariy* (*areq*) uyğun gəlir və onların yüksək statusundan xəbər verir.

C. Makferson adlı ingilis tədqiqatçısı qədim mənbələrə istinad edərək müasir şotlandların əcdadları *piktlər* və *skotlar* albanların törəmələri olduğunu vurğulayır. (5, 15).

Bu gün şotlandların əcdadlarının vaxtilə Qafqaz Albaniyasının (Azərbaycanın) ərazisində yaşayan alban türk tayfalarına mənsub olması elm adamlarına məlumdur. İngilis tədqiqatçısı Henre Skin dəlil və sübutlarla balkanlarda yaşayan albanların mənsubiyyətinə aydınlıq gətirib göstərir ki, Balkan xalqı-yunanların arvanit, türklərin arnaut adlandırdıqları müasir albanlar Xəzər dənizinin sahillərində, tarixi Şirvan ərazisində məskunlaşan qədim alban xalqının törəmələridir. (7, 162) (Şir türk dilində bars, şir deməkdir. Bu da *cəsurların* məskəni kimi başa düşülür.

Deməli piktlər, skotlar və balkan albanları Azərbaycan ərazisi olan qafqaz Albaniyasında məskunlaşan alban türk tayfalarına mənsub idilər. Britaniyada müasir *valli kelt* tayfalarının türk kimmer tayfalarına mənsub

olmaları vallilərin özlərini bu gündə “Cymry” - “kimri” kimi adlandırmaları ilə sübut olunur.

Anqlo-sakslar onları “vallilər” deyər qallara bənzədiklərinə görə adlandırmışlar. Və “qall” sözündəki “q” hərfi “vall” sözündəki “v” hərfinə çevrilmişdir.

İrlandların, şotlandların (gellər) və vallilərin keltlərin varisləri olduqlarına P. Pezron adlı ingilis aliminin əsərində məlumat verilmişdir. Tədqiqatçıya görə kelt dilində Asiyada yaşayan qomerlilər, sak tayfası və kimmerlər danışmışlar. Kelt dilinin Nuh peyğəmbərin nəvəsi, (Yafətin böyük oğlu) Qomerin adı ilə bəğlidir və kelt və qallar onların törəmələridir(6, 27)

İrland və gel dillərini K. Burk Yafət və ya Turan dilinə aid edir (3, 7).

Yunanlılar keltləri *qalatlar*, romanlıları *qall* adlandırdılar. Kelt sözü *sakelt* sözünün təhrif olunmuş forması hesab olunur.

İskit tayfalarından olan sakalar reduksiya nəticəsində sözün əvvəlində “s” hərfini itirdiyi üçün *kelt* adlanmağa üstünlük vermişlər. Avropa ölkələrinin toponimiyasında keltlər izlər buraxsalar da, şəhərlərin adlarında *sak* sözü saxlanılır.

İspan şəhərlərində Seqoviya, Seqeya, Seqonita, Xorvatiyada Sisak şəhəri adında görünür. Seq\saq sözü şəhərlərin keltlər, yəni saklar tərəfindən məskunlaşmasına dəlalət edir. Azərbaycan ərazisində eramızdan əvvəl məskən salmış sak\şk tayfaları isə Azərbaycanın Şəki şəhərinin adında müşahidə olunur. Tayfanın məskən saldığı Gəncə-Qazax zonası antik mənbələrdə Sakasena adlanırdı.

568-ci ildə Vizantiya tarixçisi Menandr türklərin qədim zamanlarda sak adlanmalarını deyir. Türkdilli xalqlarda sak tayfalarının mövcud olması qazaxlarda şaqa, özbəklərdə şakay\şekey, qırğızlarda sake\saxa, türkmənlərdə saki kimi adları buna sübutdur. Yuxarı Qarabağın qədim adı Artsak toponimində saklara aiddir. Art-türk sözü (dağlıq ərazi, yüksəklik) və sak etnonimindən ibarətdir ki, buda “sakların dağlıq ərazisi” kimi başa düşülür, İrland dili ilə uyğun gəlir. Art sözü İrland dilində də hündürlük, yüksəklik deməkdir. Deməli Azərbaycan, Artsakada (Yuxarı Qarabağda) yaşamış kelt və ya sak tayfaları Avropaya, Britaniyaya miqrasiya etmiş tayfalardır.

Makedoniyada sayca çoxluq təşkil edən türklərin bu ərazidə məskunlaşması Hunların geniş miqyasda yayılması və Attilanın Avropaya doğru irəliləməsi ilə bağlıdır. Təsadufi deyil ki, Balkanlarda bu gün Attila geniş yayılmış xristian adıdır. XI yüzildən başlayaraq əlyazmalarda hunlarla macarların eyni soykökdən olmaları deyilir. Macarıstanın müasir dövrdə Qərbdə işlənən adı “Hunqariya” adlanır və “hunlar ölkəsi” mənasını verir.

AKTUALLIQ:

Onomastik vahidlərin, xüsusilə də toponimlərin tədqiqi hər zaman əhəmiyyətli və aktualdır. Çünki toponimlər, öz növbəsində, xalqın tarixi keçmişi, adət-ənənələri, inam və etiqadlarını əks etdirir. Azərbaycanın bütün rayon və kəndlərinin, ən ucqar yerlərin toponimlərin öyrənilməsi kimi, hidronimlərin öyrənilməsi də xalqımızın tarixinin, qədim dil faktlarının öyrənilməsi istiqamətində olduqca aktualdır.

Eyni zamanda, şifahi ədəbiyyat nümunələrində, qədim yazılı abidələrdə yaşayan hidronimlərin də araşdırılması önəmlidir. Bu adlar bizə tarixi keçmişimizi anladır, babalarımızın adətlərini, məşğuliyyətlərini, dünyanın yaranması haqqında ilkin fikirləri və s. çatdırır. Buna görə ölkəmizin ərazisindəki hidronimlərin öyrənilməsi müasir dilçiliyin vacib problemlərindən biridir. Bu sahədə uzun zaman tədqiqatlar aparılmış, bu gün də aparılmaqdadır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan ərazisindəki hidronimlərin çox böyük qismi türk mənşəlidir, alınma hidronimlər olduqca azdır.

TƏDQIQAT İŞİNİN METODLARI:

Toponimlərin öyrənilməsi, tədqiqi zamanı, əsasən, müqayisəli-qarşılaşdırılmalı metodundan, statistik və üslubi metodlardan istifadə edilmişdir.

NƏTİCƏ:

Hunlarla türklərin qədim qollarından olan uyğurlar arasında əlaqənin mövcudluğundan yazan məşhur macar alimi –türkoloq Armin Vamberi deyir: “Biz macarların üzərində uyğur adının xüsusi əhəmiyyəti var. Çünki ruslar özlərindən daha şərqdə yaşayan və rus olmayan xalqları bu adla, daha dəqiq, Uqor adı ilə çağırırdılar. Kəlmə ruscadan alman dilinə unger\ungar şəklində keçmişdir. Amma bu ad Arpadın macarlarına deyir, daha əvvəl, Pannoniyada yaşayan Ural-Altay köklü xalqa (yəni hunlara) aiddir.”

Mütəxəssislərin fikrincə, latın dilindəki Ungari, alman-Ungarn, ingilis-Hungary türk dilindəki “on oğuz” (bolqar-“on oquz”) ekzoetnonimindən yaranmışdır ki, bu da Karpat ovalığına yürüş zamanı tayfa ittifaqına yeddi macar və üç xəzər tayfası daxil idi. Toponimlərin formalaşma, təşəkkül tapma müddəti, inkişaf xüsusiyyətlərinin açılması Azərbaycan dilçiliyi tarixi üçün müəyyən xidmət göstərmiş olur.

Ədəbiyyat

1. Oğuz Yunis. Qədim türklər və passioanatlıq nəzəriyyəsi Bakı, Şərq-Qərb nəşriyyatı, 2011
2. Veysəlli Fəxrəddin Nibelunglar nəğməsi, Bakı; BSU, 2010
3. Ögel Bahəddinş Büyük Hun imperatorluğuş Türkiyə Kültür Bakanlığı 1981
4. Гумилев Лев Ню История народа ХуннуЛюксю Москва 2004
5. Сейидов М. Некоторые заметки о гунно-азербайджанских мифологических связях на основе этимологического анализа «куар». Баку. Акад. Н. АзССР 1967
6. Canon В. Pre-Cristian Ireland. Dublin, 1887
7. Heather Peter The Huns and the end of the Roman Empire in the Western Europeş English Historical Review, V, ИО, 1995
8. Maclean L. The History of Celtic Language. London, 1840
9. Macpherson J. “Critical dissertations on the origins, antiquites, language, government and religions of the Antient Caledonians, their posterity the Picts, the British and the Irish Scots I Dublin, 1768
10. Skene Henry. The Albanioins. Journal of the Ethnological Society of London. V2. 1850
11. Qeybullayev Q. Azərbaycan türklərinin təşəkkülü tarixindən. Bakı, Azər nəşr 1999.
12. Bayat F. Oğuz epic ənənəsi və “Oğuz Kaqan” dastanı. Bakı, 1993 s.93
13. An Irish-English Dictionary. O. Reilly Edward, 1964, p 26
14. Amalvie Christian. The Myths about Attila the Hun and the French Society between 1830-1920. France. 1990
15. Anderson Rasmus B. Norse Mythology. Myths of the Eddas. Univ Press of the Pacific 2003
16. Bostrom Kathelen Long Winning Authors: Profiles of the Newbery Medalists 2003 by Lubraries Unlimited USA
17. Bury J.B. History of the Later Roman Empire. XIII I.
18. Charles Christopher Mierow. “The Goths by Jordans”. Theophania publishing 1915.
19. Fields Nic. The Hun. Scourge of God. New York Osprey pub 1907
20. Gymrya L. Hun country at the Caspian Gate, Dagestah Publ. 1995
21. Harvey Bonnie Carman Attila the Hun. Chelsea House Publishing 2003
22. Hugh Kennady. Mongols, Huns, Viking. Cassel Publishing 2002
23. Jordanes. The Origin and Deeds of the Goths (e-text)
24. Kove H. T. Peeps at Many Lands-Hungary, Redd books, 2007
25. Legg Stuart. The Barbarians of Asia. Marboro Books, 1990
26. Maenchen-Helfen Otto. The World of the Huns. Univ of California Press, 1973.